

FOIȘOARA

TELEGRAFULUI ROMAN.

Nr. 21.

Sibiu, 16 Octomvrie 1877.

Anul II.

Apare la doue septemăni. Corespondențele să se adreseze la redacțiunea Telegr. român cu adausul „pentru Foișoară“.

Prevederea timpului.

(Sfârșit).

Un factor insemnat pentru umblarea timpului este cuantul de apă, ce se află in atmosferă. A ști totdeuna, cât este de mare acest cuant și in ce proporție stă el cu temperatura atmosferei, este pentru prevederea timpului de mare insemnătate. Căci cunoscând noi aceste date, vom fi totdeuna in stare a trage conclusiuni cu privire la probabilitatea unei ploii. Ploaea nu este alt-ceva decât preschimbaria gazului sau aburilor de apă, ce se află in atmosferă, in picături. Dacă atmosfera conține multă apă și temperatura a scădut până la acel grad, unde aerul nu mai poate ține acest cuant de apă in formă de gaz sau aburi, atunci trebuie să urmeze o ploae pentru a descărca aerul de sarcina sa prea mare.

Higrometrul ne arată cu esactitate, atât cuantul de apă ce'l conține atmosfera intr'un moment dat, cât și proporția relativă intre acest cuant și intre temperatură. Prin urmare cu ajutorul higrometrului am putea prevedea totdeuna și cu siguritate ploaea. Așa ar fi, dacă n'ar intra alți factori la mijloc, cari slăbesc puterea prorocirii acestui instrument și'l pun in această privință pe un nivel egal cu celelalte instrumente meteorologice. Deși higrometrul astăzi d. e. ne arată, că cuantul absolut și relativ de apă ce'l conține atmosfera, este mare, totuși ne indoim despre urmarea unei ploii, căci barometrul încă de eri a început a se urca și ne-au anunțat vântul cald și svântat, care negreșit va schimba proporția apei in atmosferă, fără ca să plouă. De aci urmează, că numai atunci vom dobândi o icoană clară despre fenomenele ce se petrec in atmosferă și vom putea prevedea pe basa acestora, timpul viitor, dacă vom compara și combina arătărilor tuturor instrumentelor meteorologice. Așa și cu higrometrul. Nici odată nu va fi o umiditate mare a atmosferei un semn sigur, că va urma ploae, precum nici lipsa umidi-

tății in atmosferă pentru un moment dat nu ne garantează un timp senin și plăcut.

Un om, care petrece mult pe afară și cunoasce bine natura, va pute să și câștige cunoștințe aproape esacte despre gradul umidității atmosferice chiar și in lipsa higrometrului. —

Dacă d. e. dimineața inainte de resăritul soarelui, șesurile și văile sunt acoperite cu neguri și aceste neguri, după ce resare soarele și se încăldesce atmosfera, se înalță și se prefac de-asupra capetelor noastre in nouri, atunci este semnul cel mai invederat, că atmosfera conține un cuant absolut și relativ mare de apă. Dacă însă negurile, in loc de a se înalță, se topesc inaintea razelor soarelui și in curând dispar cu totul, putem concluda cu siguritate, că atmosfera mai suferă apă, fără de a se încărca prea tare. Probabilitatea ploaii in cazul d'ântei crește, in al doilea scade.

Roua dimineții încă ne poate da deslușiri despre gradul umidității atmosferice. Multă rouă pe obiectele de sub cerul liber este totdeuna o dovadă despre un cuant mare de apă in atmosferă, fără de a pute concluda însă din această împrejurare, că va urma ploae. De multe ori chiar după o ploae cade dimineața multă apă, fiindcă atmosfera in regiunile ei apropiate de pământ este foarte umedă, deși cerul senin și celelalte fenomene atmosferice prorocesc un timp plăcut și statornic. Din lipsa rouei însă, când peste noapte temperatura a scădut și n'a bătut vântul, putem concluda cu siguritate, că nu va urma ploae.

Dacă la resăritul sau la apusul soarelui orizontul apare colorat roșu intensiv, este o dovadă, că atmosfera conține multă apă și probabilitatea unei ploii este mare.

Câte-odată, mai ales după o ploae trecătoare, aerul se limpedesce și devine astfel transparent, încât observăm in depărtare obiecte, cari de altădată nu le putem deosebi. Causa acestui fenomen este cuantul mare de apă ce se află in atmosferă in formă de gaz, și ne dovedesce, că atmosfera nici pe departe nu s'a

descărcat prin ploaia trecătoare de cantul apei și în curând earăși o să plouă.

Aceste și alte asemenea fenomene, cari de altmintrelea țaranul le cunoaște foarte bine și le știe și apretui, ne pun în poziție a proroci adese și cu succes timpul viitor.

Deși temperatura are o mare influență asupra umblării timpului, totuși termometrul joacă în meteoroprognosie un rol foarte neînsemnat. Căci de regulă, când termometrul ne arată schimbarea temperaturii, urmează nemijlocit și schimbarea timpului și prorocirea nu mai are loc. În zilele de vară, când îndată după răsăritul soarelui temperatura atmosferei se urcă în mod neașteptat, putem proroci, că vom avea ploaie; însă de regulă această ploaie o anunță barometrul cu mult mai de timpuriu.

Afară de aceste mijloace meteorologice, primim dela ființele organice, mai ales dela animale presemne interesante și prețioase cu privire la schimbarea timpului. Este în deobște cunoscut, că păianjinul are „darul prorocirii” timpului. Totdeauna, când se înouă și se gata de ploaie, păianjinul, mai ales cel cruciat, sistează lucrarea sa în pânză și se retrage în unghiu. Dacă păianjinul părăsesce culcușul și începe a lucra earăși la rețea, putem fi siguri, că timpul se îndreaptă.

Și lipitorile sunt renumite, ca proroci buni ai timpului. Într'o sticlă cu apă, ce se păstrează la umbră, lipitorile rămânând la fund, prorocesc timp frumos, dacă easă însă la suprafața apei, să fim în așteptarea ploaiei și când se mișcă neliniștite dela fund spre suprafață și înderept, ne anunță furtună. De asemenea și broascele au trecere de proroci ai timpului. Ele înaintea unei ploii se retrag în apă și se ascund, ear dacă se schimbă veacul, es la uscat, și se suie chiar prin tufe și arbori. Cine n'a auzit într'o sară frumoasă pe veac statornic corul puțin armonic al broascelor? Între toate broascele este broasca verde, cea mai simțibilă față de schimbările timpului. De aceea ea se ține anume în sticle cu apă, pro-vădute cu o mică scară, pentru a putea eși broasca din apă. Însă în sticlă ea devine adese proroc mincinos; căci în loc de a se ascunde în apă înaintea ploaiei, ea de multe ori așteaptă ploaia pe scară.

Mulți privesc la sborul rondunelilor și prorocesc, dacă rëndunelele sboară pe sus, un veac frumos, dacă sboară aproape de pământ, pe la porțile și ferestrele caselor, ploaie. Este știut, că rondunelele trăiesc din insecte, ce le prind prin aer. Înaintea unei ploii insectele se încearcă a se ascunde pe lângă locuințele oa-

menilor. Rondunelele ne mai găsind prin regiunile mai înalte insecte, coboară la pământ și și continuă aci vênatul. Prin urmare prorocirea timpului după sborul rondunelilor are o basă firească.

Nici plântele nu sunt indiferente față de schimbarea timpului. Floarea trifoiului d. e., care de regulă stă plecată, înaintea unei ploii se ridică, ear florile rujilor și a volburei se închid. Țepele ovėsului sêlbatec (*avena fatua*) pe timp secetos se încovoae, ear pe timp ploios se întind, etc. Multă credință află basma că, dacă să fac multe alune și nuci, vom avea o eamnă grea. De asemenea se leagă de fenomenul frumos al curcubeului o mulțime de proroci felurite. Și una și alta sunt numai povești pentru oameni creduli. Agricultorul rațional va ști totdeauna deosebi adevăratele proroci, cari se bazează pe înseși fenomenele atmosferice, de prorocirile oarbe, scornite din vânt și mincinoase. Trebuie să ne aducem totdeauna aminte, că timpul nu'l face nimenea și nu se schimbă după un șablon cunoscut, ci este rezultatul fenomenelor varii ale atmosferei. Deci toată silința noastră trebuie să ne-o îndreptăm într'acolo, a cunoaște bine aceste fenomene și a trage concluziunile conform legilor naturale. Ne stau la dispoziție instrumente meteorologice și vechi esperiențe ale oamenilor; n'avem deci lipsă a ne lua refugiul la povești și basme.

Conduc de aceste principii, agricultorul, pentru care umblarea timpului este de mare importanță, arareori se va înșela în prorociile sale și va dobândi astfel multe avantagiuri pentru economia sa și se va ști mai bine orientat cu toate lucrările sale economice, cari îi umple lui șura și — punge.

Eugen Brote.

Despre sistemul etimologic.

(Incheere).

„Ortografia cu *economie*“! — astfel o numesc cu zimbet ironic pe a noastră unii „etimologiști“, afectând o superioritate spirituală, ce ne stoarce adevărata noastră — compătimire. *Economie* în ortografie! Grozav! Se profanisează sanctuariul științei! — Ce idee oare au acesti „etimologiști“ despre principiul *economic*, pe care cei mai înaintați și vestiți economiști, sociologi moderni îl aduc în legătură cu etica?! „Etimologiștii“ noștri, așa trebuie să presupunem, gândesc numai la cele ale mănărei, beuturii..., când e vorba de *economie*. Însă, principiul *economic* se observă și se realizează

pe zi ce merge nu numai bunăoară în știință²²⁾, ci chiar și pe cel mai ideal tărâm, pe tărâmul *artei*: și aici d. e. pictorul nu face cu penelul trei trăsături, când ajung două, nu întrebuintază trei colori, când se poate mulțami cu două, pentru a produce o anumită nuanță... , căci și pictorul se nisuesce a produce cu mijloace (*spese*) cât mai mici efect (*folos*) cât mai mare.

Și în organismul limbei principiul economic își are însemnătatea sa. Priviți d. e. la Francesi! Cuvintele lor din ce în ce se tocesc, se scurtează tot mai mult. Cine dorește a cunoaște un exemplu drastic, același îi amintim că, din lat. *insula* a rămas, în limba franceză de astăzi, numai *île*, ceea ce se pronunță simplu *îl*. — De altminterlea întreg dicționarul francez ne oferă exemple din greu. Dacă ar voi cine-va a explica aceasta numai prin temperament, nervositate, prin influența climei... atunci îi am răspunde că, bunăoară și la Germanii mai flegmatici de natură și din ținuturi cu climă mai rece se poate observa același proces de scurtare: nu de mult încă Germanii ziceau și scrieau *er geht, er ruhet*; astăzi mai scriu ei încă *er geht, er ruht*; dar există multe presemne că, în scurt timp cu toții se vor mulțami a scrie simplu *er get, er rut*. Și cum este în limba română? Din *filius* Românul a făcut cu vreme *fiu* (frances. *fiis*, citit *fis*); dela *collocare* am ajuns la *culcare*, dela *consocer* prin *cusocru* la *cuscru*, etc.! Putem zice că, cu înaintarea civilizațiunii oamenii sunt tot mai scurți, mai *economici* în vorbire.

Dacă poate fi vorba de *economie* în organismul viu al limbei, cu cât mai mult vom fi îndreptățiți a considera principiul economic în scriere, ce este un *mechanism*, un instrument. Acesta își implinesce chemarea sa cu atât mai bine, cu cât pretinde dela cel ce îl întrebuintază întru ajungerea scopului, *folosului* său mai puțină putere și mai puțin timp, cu un cuvânt mai puține *spese*²³⁾. Aplicarea acestei tese la scriere, poate chiar i va înflora pe nesce oameni, cari la aprețiarea unei scrieri întrebă în prima linie: „Este destul de latinească? Este frumoasă...?” Dar, se vor indigna poate nesce capete stranie, cari din ortografie, din un *mijloc* fac doar scop final al vieții omenesci, un idol, la care se în-

chină și căruia i jertfesc chiar și — limba moștenită dela părinți.

Surisul ironic al unor „etimologiști“ asupra ortografiei cu „*economie*“ face asupra noastră o impresiune tragi-comică: tragică, când vedem cum înțeleg acei oameni timpul, în care trăiesc; comică, când observăm că, chiar „etimologiștii“ fac *economie* în scriere. Inse ce fel de *economie*! O *economie*, ce jignesce principiile *primordiale*: pe cel *limbistic* și pe cel *didactic*.

Ne gândim adecă la *semne*, de cari „etimologiștii“ se feresc unde pot. O spun chiar apriat unii dintre „etimologiștii“ că, n'ar fi de lipsă a întrebuinta *sedilele*..., fiind numai o opăcire în scriere, perdere de timp... Noi am vădut mai sus, atât din punct de vedere *știentific* cât și din cel *didactic*, ce va să zică a citi și scrie fără *sedile*..., a *economisi* cu *semnele* în modul ce-l observă etimologiștii.

Să trecem la *economia noastră*: *u* scurt — ce a dat prilej unor „etimologiști“, a și descoperi disprețul față de „*economie* în ortografie“!

Declarăm minteni la început că, nu voim a decide cu privire la *quaestio facti*: se aude sau nu se aude în graiul Românilor *u* scurt la sfârșitul cuvintelor. Pentru simplificarea cestiuinei noastre admitem cu dl. Cipariu (Principia de limba... p. 285) că, „se inșiela reu, cari credu că *u* finale, candu se pronuncia mai scurtu nu se aude de locu“; nu putem însă continua cu dl. Cipariu: „er' deca se pronuncia câtu de pucinu, nu mai este cuventu de alu poté lapedă dein scrisoria.“ Nu putem aproba concludiunea aceasta mainainte de toate pentru-că nu ne-o permite, chiar — dl. Cipariu. Eată ce citim în „Gramateca. I. Analit.“ (pag. 36): „O fiindu de aceeași natura cu *u*, că *e* cu *i*, și în asemene relațiune, curatu se pronuncia și elu numai a fora de începerea cuventelor; er' la începutu, cu unu ș' diumetatitu dein a-ante, că unu diftongu *ou*, pr. om8 că „*uomu*, ital. *uomo*; o8 că *uou*, ital. *uovo*.“ Ne permitem a sustine, că acest *u* înainte de *o* la cei mai mulți Români se aude mult mai bine ca *u* finale. Ei bine, de ce nu scrie dl. Cipariu *uomu, uou, uorbu, uoptu* etc?!

Mai departe dl. Cipariu ne spune că, după toate cuvintele, ce se termină în o *consonantă*,

²²⁾ Un filosof germân, R. Avenarius (acum profesor la universitatea din Zürich) a ajuns să scrie: „Philosophie als Denken der Welt gemäss dem Princip des kleinsten Kraftmaasses. Prolegomena zu einer Kritik der reinen Erfahrung. — (Leipzig 1876).“

²³⁾ Filologul germân din pomenitul organ „Reform“ formulează principiul economic cu privire la scriere astfel: „Di schreibung sol *ökonomisch* sein, d. h.

so eingerichtet, das möglichst wenig *kraft* und *zeit* der nazion durch das lesen und schreiben in anspruch genommen wird.“ Adecă: „Scrierea să fie *economică*, va să zică astfel alcătuită, ca citirea și scrierea să pretindă dela națiune cât mai puțină *putere* și *vreme*.“ Se înțelege că, și după „Reform“ principiul economic are de a se lua în considerație numai dacă s'a satisfăcut mainainte principiului *știentific* și celui *didactic*. —

se aude in graiul românesc un *u* scurt. Cu toate aceste dl. Cipariu scrie *in, sub, sum*, și nu'l scrie pe *u* nici in persona l. sing. a imperfectelor, plus-quamperfectelor și condiționalelor de toate patru conjugatiunile. Va se zică, la prepozițiunea *in* nu se aude *u* final, dar se aude la substantivul *sinu* (*sinus*), la verbul *sum* nu se aude, însă se aude la verbul *sugu* (*sugo!*), nu se aude in singul. *audiam* însă se aude in plul. *audiamu* (*audiamus!*)

Admirabilă organizațiune a urechilor celor, cari sunt in stare a auzi că Stan și Bucur tocmai in casurile din urmă nu pronunță *u* final după consonantă! Inse, fie și așa! Ce urmează de acolo că, Românul după tot cuvântul, ce se termină in o consonantă, pronunță un *u* scurt? Să'l și scriem?! Noi zicem că, este de priosos, și ne putem mulțami, a constata in gramatică pur și simplu: Românul pronunță la sfârșitul cuvintelor, ce se termină in o consonantă, un *u* scurt. Cine voiesce, își poate adauge excepțiunile dlui Cipariu. Prin urmare, auzindu-se *u* scurt, nu este in contra regulii, dacă vom scrie, d. e. *soiu*, *obicei* etc., căci aici nu se termină cuvântul in o consonantă. Nu se opresce nimenui a scrie și păstorii, lucrătorii, ministerii etc., in loc de păstor, lucrător, minister etc. In cazul d'ântei pronunțăm *vocala i* inainte de *u* scurt; și urma va alege, care din cele doue forme (cu sau fără *i*) va fi primită de Români: limba noastră se află astăzi intr'un proces viu de desvoltare. „Dar“ ne objectează dl. Cipariu (Principia, pag. 285), „nu pote fi necunoscutu, că intre *u* finale si *i* finale existe una atare corelațiune in limb'a romanescă, cătu celu ce lepeda pre *u* finale, cauta se lepede si pre *i* dein fine, deca vrè se fia cosecente.“ Noi însă nu înțelegem, de ce să nu se poată termina, d. e. un substantiv in singular in vre-o consonantă (*rac*, *ănger*, *Român*), și in plural in *i* (*raci*, *ăngeri*, *Români*). Ear incăt bunăoară pentru declinațiune, cu ușorătate putem statori in gramatică a doua regulă in privința lui *u* final adecă: Articulul l, lui... nu se adauge nemijlocit la consonantă, ci numai după ce a premers adaugerea unui *u* (*om*, *om-u-l*)... —

Chiar dacă am greși in privința lui *u* final, chiar și dacă nu am avè drept a aplica in acest cas concret principiul *economic*: in principiu *economia trebuesce luată in considerație și in scriere*. „Sistemul etimologic“ răpesece in învățământ afară din cale *timp* și *putere*, disgustând totodată tinerimea dela școală; „sistemul etimologic“ ingreuiază citirea, răpind și oamenilor in vèrstă *timp*, *putere*, voia și plăce-

rea de a citi. Astăzi, in ultimul pătrar al seculului IX, când *cele mai inaintate popoare*, d. e. Germanii voiesc a ușora cât se poate citirea, pentru ca, stèrnind plăcere la citire, cultura să se respândească cât mai mult in toate păturile societății, astăzi o parte din Români, și încă cea mai săracă și asuprită, noi Români, cari durere prin vitregimea timpurilor am remas înderèpt și ar trebui să ne desvoltăm față de neamurile mai inaintate așa zicènd intr'o progresiune geometrică, noi să impedecăm prin o scriere grea progresul! Dar cum vom susține noi „lupta pentru ecsistență“?! E vremea să pătrundă până și in cel de pe urmă colț al României proverbul englez: „Timpul este ban.“ In diferitele birouri ale Bucureștilor, Iașilor, Galaților etc. nu se disprețuesce „*economia* in ortografie!“

Fiind-că ne aflăm tocmai pe tărâmul social²⁴⁾ observăm că, „sistemul etimologic“ are un caracter *aristocratic*: el este pentru acea minoritate, care poate cerceta și alte scoale afară de cele populare. Și noi Români ne ținem și trecem de *democrați*! Ce contrazicere! Ba affi tocmai intre aceia, cari vreau să treacă de mari democrați, foarte mulți cu limba și scriere cea mai *latinească*; pe când „*boierii*“ Alecsandri și Odobescu, cel mai insemnat poet contimpuran și cel mai insemnat prosaist contimpuran scriu limba *poporului* cu o ortografie fonetică! —

Și acum să vorbească și simțemintele, simțemintele *naționale*!

Este adevèrat, mai pre sus de toate *adevèrul știintific*, și dacă ai remănè chiar *singur* cu el! Dar, încă *măne* de ar veni cine-va și ne-ar arèta că, sistemul nostru „cu semne“ este *intocmai așa de rèu* ca și „sistemul etimologic“, și nu ne-ar dovedì că, „sistemul etimologic“ este *mai bun*, ca al nostru, atunci ar fi cestiune de *gust*, ar decide *majoritatea*. *Majoritatea* nu mai are de a decide, ea a decis deja. Frații nostri din România liberă scriu cu *sedile*... Și chiar când să terminăm observările noastre „*despre sistemul etimologic*“, ne vine știrea că, și ultimul patron al „*etimologismului*“ dincolo de Carpați, *Societatea academică*, nu mai vrea să știe de acesta. In Bucovina încă să scrie cu *sedile*... Până când vom mai susține desbinarea in scriere?! —

Bz.

²⁴⁾ Un factor, deși numai secundar, încă este de considerat: învățarea limbei române prin străini. O știm din experiență, că acestia numai anevoie invață după „sistemul etimologic.“ Mult mai mulți străini ne-ar învăța limba, dacă cu *toții* am scrie mai fonetic.

Principii și fundamente de ortografia daco-română

(Urmare din Nr. 10).

e) Dnul T. Maiorescu în privința lui *z* ajunge la premise și consecuențe false și adese stă pe un teren afară de limba noastră.

La pag. 174 Dnul T. M. zice: „Am constatat, că *i* nu are nici o importanță gramaticală în limba română; el este numai o nuanță de umbrire mai adâncă decât *z*, după logica aflării lui *i* la p. 136.“... „În privința lui *i* avem următoarea lege a aflării lui:“ zice Dnul T. M. (p. 136):

„1. În cuvintele românesci *i* provine de regulă din influența nasalului *n* (și *m*, combinat de altă consonantă) etc. Exemple: mîină, cînt, romîn etc.

2. Eufonia română suferă greu un *i* ascuțit după *r* și îl umbrește cu predilecțiune în *i*: rîs, rîpă, rîu, a omorî etc. (O analogie este în englezesce, unde după *r* nu se suferă *iu* și de aceea *ew* se cetesce *u* în contra regulii).

3. *î* mai provine dintr'un *a* dinaintea lui *r* combinat, d. e. hîrtie, tîrziu, cîrnaț.

4. *î* se află în fine în mai multe cuvinte slavone și apoi în cuvinte onomatopice (cari imitează sunetele naturii), d. e. filfie, mîrîc etc.“

La pag. 178 Dnul T. M. zice: „Singurul argument serios în favoarea însemnării deosebite a lui *i* ne pare a fi aflarea lui în formele gerundiale ale conjugării noastre.“

La acestea observ:

1. Dacă analogia dela Englezi își are locul său gramatical numai pentru un cas, și Englezii nu fac nici o silă sonului, — nu pricep, pentru ce noi, susținînd și numai regulile aduse de Dnul T. M., să silim pe *i* a se pronunța sau a se scrie *z*. Noi avem mulțime de substantive, adjective și verbe, unde *i* se află în rădăcina cuvintelor. La verbe avem trei locuri, unde se află *i*, anume la unele de a IVa conj. în infinitiv, în perf. indicativ și mai la toate în gerundii și combinînd încât-va, de câte ori îl auzim în limba noastră, pot să zic, că'l auzim de aproape 3000 de ori. Dacă vom întreba după aceste pre ori ce gramatist de altă limbă, că oare are *i* „importanță gramaticală“ la Români, va fi surprins auzind, că cine-va vrea să'l șteargă din limba noastră.

2. Relativ la zicerea, că „*i* este o nuanță de umbrire mai adâncă decât *z*“, observ: Nuanță adecă deosebire fină între sonurile *i* și *z* nu există, pentru că ele nu sunt de o natură și nu stau aproape unul lângă altul. *î* și *z* sunt sunori independente, nu purced unul din altul, nu trec unul în celalalt, sunt așa de osebite unul de altul întocmai precum sunt la Germani, Maghiari și Francesi sonurile *ö* și *ü*.

„Nuanță de umbrire“ sau gradațiune, deosebire fină, se află între sunori, d. e. la noi între *z*: vîd; între *e* lung și scurt: vede și între diftongirea lui *e*,

d. e. fiere și cambinînd pe *z* cu *ö* din alte limbi. Mai departe la noi între *i* și *î*: lipsînd, și combinînd pe *ü* din alte limbi, sau și cu *u*. Deci între *i* și *z* nu există nuanță și este mirare, că și la pag. 178 Dnul T. M. zice, că și în gerundii *i* pare numai o nuanță de umbrire alui *z*. Premisa Dnului T. M. cauzează nu numai moartea unui son original, respîndit, independent și legitim în limbă, ci și incosecuență formală, ca apoi d. e. *i* să'l bage sub o formă cu *z*. Căci la pag. 174 D. T. M. zice: „Pentru ce dară *i* și *z* să se deosebească în scris? Atunci am trebui să deosebim și toate celelalte sunori dialectice ale limbei.“

Aci nu mă pot reține a nu zice: Baculus stat în angulo.

Eu țin limba română de dincoace și dincolo de Carpați de o limbă fără dialecte. Știu că *i* și *z* sunt sunori generale și usitate de toți Românii. Provincialismii ce consistă în inmoiarea sau schimbarea unor consonante încă nu fac dialecte. În Bănat în loc de cine se aude tyine, în Ungaria minye, în Ardeal hier și her, gin, ghin și jin etc. Alte sunori dialectice și firesce vocale nu ne-a spus nici D. T. M., după a cărui sentință un străin ar putea deduce, că noi mai avem mai multe vocale dialectice. Și dacă ar fi așa, atunci D. T. M. s'ar fi pus pe un teren propriu, de unde ar fi putut zice ce a zis. Până acum nime nu s'a încercat să introducă în gramatică sau literatură vre un provincialism relativ la rostirea unei consonante. Cine poate să afle aci consecuență că, dacă trebuie să deosebim pe *i* în scriere, atunci „și celelalte sunori dialectice“ trebuie deosebite sau dacă escludem aceste sunori din literatură, escludem și pe *î*?

Pentru a ne convinge, cât de puțin motivată este aserțiunea D. T. M., să facem o analogie, în aparența nimerită. Un gramatist frances zice, că între *ou* (*u*) și *u* (*ü*) este nuanță de umbrire (firesce mai bună decât între *i* și *z*), dar fiind-că pronunțarea *ü* nu se află în alfabetul latin, nu mai scriem *ou*, ci numai *u*, și apoi cine vrea pronunță și *ü*. Tocmai așa s'ar putea esclude *ü* din limba germană și maghiară, dacă cuiva nu i-ar plăcea de el.

La p. 179 D. T. M. continuă astfel: „Deocamdată și până la proba contrară nu putem primi însemnarea lui *i* în alfabetul român și ne pare, că cine ar introduce o nouă literă pentru acest son, ar trebui să inventeze și litere pentru celelalte produse ale limbajului dialectic.... Astfel rămîne rezultatul, că nu este logic (!) a primi litera *î* în scrierea română, ci sonul lui se va exprima cu acelaș semn, cu care vom conveni a exprima pe *z*.“

Eară o consecuență din cele premergătoare. Eu însă nu înțeleg, în ce legătură de viață este *i* cu unii provincialismii considerați de răi și neprimiți de nime în gramatică.

Pe aceeași pag. D. T. M. adaugă: „În ziua, în care *i* sau unul din sonurile respinse acum din marcarea grafică, va câștiga importanță gramaticală în limba

noastră, ... in aceea zi sonul cel nou a câștigat rangul unui son logic și trebuie să aibă o literă aparte.“

Cât pentru importanța gramaticală și limbistică am demonstrat din destul; celelalte sonuri le las să mai sufere in „Critice,“ căci nici nu'mi trebuiesc.

„Noi nu zicem, că nu trebuie să se audă sonul *i*: cine vrea, să'l tot pronunțăm. Dar zicem, că nu este rațional a'l scrie cu un semn oșebit, și aceasta este cu totul altceva“ (p. 177).

Adecă ceva nelogie. Căci a avè in limbă un son general, pronunțat de intreg poporul român nu numai in rădăcinele cuvintelor, ci și in conjugățiuni, a'i pute demonstra regule gramaticale și apoi a nu'i da dreptul „să aibă semn oșebit“ sau literă oșebită ca in cirile și a permite ca să se rostească, — se poate atribui de bună sama noului principiu intelectual. „Romanii au avut pe *i* in pronunțare, dar totuși n'au introdus nici o literă pentru a'l scrie. Să facem și noi ca ei“ (p. 177).

Va se zică, să primim sistemul ortografic al Dnului T. Cipariu, care nu a introdus literă oșebită pentru a'l scrie și care pune semnele numai unde este neapărat de lipsă. Pentru ce dar Dnul T. M. combate așa tare etimologismul și pentru ce atâta sferă cu *i* și *z*? Susțin și eu, că Romanii vechi au avut pe *i* și cred, că și astăzi se află in unele părți ale Italiei, tocmai așa de fiesat ca la noi, dar Italianii nu'l au in literatură. In Italia limba cultă nu s'a desvoltat din limba populară și nu a progresat treptat, ci s'a născut din penele poeților și literaților, s'ar pute zice, intocmai precum s'a născut limba latină in cărțile învățaților. Aceasta este cauza, că Italianii trebuie să învețe limba cultă cu mare greutate; de aci provine diferența destul de mare intre limba cultă și unele dialecte, așa încât nu se pricep unii pre alții.

La noi s'a strigat mult, ca să nu ne despărțim cu limba literaturii de a poporului. Eu consimt; căci dacă ne-am despărțit, atunci ne croim o limbă ca cea latină și in privința ortografiei nu am intimpina nici o greutate fiind-că cele 22 litere latine ne-ar fi de ajuns. Noi avem însă să cultivăm limba poporului și să o prefacem in limbă literară; noi nu ertăm poeților și învățaților ca să ne croască o limbă nouă. La cultivarea limbei populare trebuie să avem in vedere doue principii, principiul etimologic și fonetic, cercând să ajungem acolo, unde aceste doue principii își dau mâna unul altuia, unde se impreună ca sufletul și trupul. Căci o asemenea ortografie este singură, care se potrivește cu natura limbei noastre de azi.

Veacurile au păstrat multe din limba vechie romană și au strămutat multe. Greșesce acela, care lăpădă cât de puțin din ceea ce s'a păstrat și anume greșesce fonetistul, care nu bagă in samă elementele etimologice de astăzi; greșesce și acela, care va lăpăda cât de puțin din ceea ce s'a strămutat și anume greșesce etimologistul, care nu bagă in samă sonurile regulate ale pronunțării de astăzi. Eată singura cale, pe care apucând, se va produce o înfrățire între fonești și etimologiști.

Voiu trece acum la celelalte vocale, espunând apoi părerile mele asupra consonantelor *d*, *s* și *t*, voiu termina cu unele conclusiuni etimologice și fonetice.

V.

Despre litera E.

a) Schimbarea lui *e* in alte vocale la latini și semnele lui.

La latini este mare puterea lui *e* de a scoate și a inlocui una sau altă vocală. Așa d. e. *e* a scos pe *a* in: *depeciscor*, *defetiscor*; a scos pe *i* in: *amecus*, *Menerva*, *magester*, *derigo*, *intellego*; a scos pe *o* in *helus*, *henus*; a scos pe *u* in: *asigeratus*, *hemona* etc. Uneori însă s'a scos *e* și s'a inlocuit prin *i*, d. e. *sico*, *exsico*, *luciscit*, *quatinus* etc., după cum aflăm aceste cuvinte la unii scriitori latini.¹⁾

In unele cuvinte, acest *e* este lung, in altele este scurt și astfel nu se poate deduce o regulă anumită pentru schimbarea lui *e*, și nu se poate ști, dacă această schimbare este motivată prin existența sonului *z* in limba latină vulgară. De aci urmează, că nici noi nu aflăm o regulă, după care *e* s'a putut schimba in *z*. Nu se poate afirma, că *e* ar fi avut la latini vr'un semn, dar in dicționarele de mai târziu, aflăm pe *e* doue puncte atunci, când este cu altă vocală spre a se impede ca astfel contopirea intr'o silabă, adecă in diftong, d. e. *aër*, *poëta* etc. Aceste doue puncte se pun deci pentru a despărți o vocală de alta.

b) Schimbarea lui *e* in alte vocale la Greci și semnele lui.

La Greci *e* este supus la contractiune, dacă urmează vocală lungă, d. e. *καλέω*, *καλώ*; *e* urmat de diftong cu un *e* se strămută in *i* contras, d. e. *καλέεις*, *καλεῖς*; dacă urmează *u*, atunci *e* se contrage in *u*, d. e. *καλέουσι*, *καλοῦσι* etc. *E* cu *o* se contopesc in *v*, d. e. *τεῖχος*, *τείχους*. *E* cu *a*, *e*, *i* se strămută in *ei*, d. e. *ἄληθειας*, *ἄληθέες*, *ἄληθεῖς*. Va se zică, *e* suferă contractiuni, dar nu se schimbă in altă vocală. In limba noastră *e* nu este supus la contrageri după o regulă oare-care.²⁾

In limba greacă se pun pe *e* intocmai semnele ce se pun pe *a*.

1. *e* fără semn la inceput atunci, când este diftong, d. e. *εικάσω*; la mijloc in silabă scurtă, d. e. *ἔμμεναι*, de asemenea la sfârșitul cuvintelor, d. e. *ἡσχάλλε* etc.

2. *e* cu accent ascuțit, unde este ton inalt, d. e. *ἐλέφας* etc.

¹⁾ De origine lincae latinae tractatus, Ioh. N. Funchii p. 314.

²⁾ Avem însă ceva analog, d. e. in cuvântul latin *penna* la noi *e* s'a diftongit in *ea*, zicând *peană*. Poporul zice și *pană*, de unde se poate deduce, că diftongul *ea*, s'a contras in *a*. Dar fiindcă după regula generală a mai multor limbi diftongii nu sunt supuși la contrageri din nou, este invederat, că *pană*, *fată*, *vară* etc. nu sunt decât greșeli fonetice.

3. *e* cu accent greu în particule, d. e. δέ, μέν, ουδέν etc.

4. *e* cu circumflects nu se află, fiind-că *e* dispăre prin contracțiune și semnul se pune pe vocala următoare.

5. *e* cu semnul aspirațiunii moale la începutul cuvintelor atunci, când este son curat și scurt, d. e. ἐλαίς etc.

6. *e* cu semnul aspiraț. aspre, reprezentând un *h* ușor rostit, d. e. ἔπα, Ἐλλάς etc.

7. *e* cu semnul aspiraț. moale și cu accent ascuțit, când silaba dela început este lungă, d. e. ἔθως etc.

8. *e* cu semnul aspiraț. aspre și cu accent ascuțit, d. e. ἔνεκα etc.

9. *e* cu apostrof se elidează, mai ales în poezie, d. e. τ'άλλοισιν etc.

10. Iotă subscriptum sub *e* nu se pune.

În autori am mai aflat pe *e* și semnele ϵ^{\prime} , $\epsilon^{\prime\prime}$ = ϵ^{\prime} , ϵ^{\prime} , dar esplicarea acestor semne n'am putut-o afla după gramatică.

c) *E* și semnele lui în alte ortografii romanice și străine.

1. În limba italiană. *E* fără semn se pronunță curat, d. e. perire etc. Dacă primesce accent ascuțit, rămâne tot *e*, se pronunță însă cu ton înalt, d. e. giacere, crăscere. *E* cu accent greu se află de regulă numai în particule, d. e. poichè, che ora è? è l'una. Din regulile aplicate în limba italiană putem învăța, că accentul ascuțit face ton înalt, cum ar fi la noi, d. e. în putere, durere. Prin urmare accentul ascuțit nu strămută pe *e* în altă literă sau diftongul *ea*; ear accentul greu apasă numai tonul și nu strămută pe *e* în altă literă, ca la noi în *z*, măcar până acuma.

La Italiani numai un *e* este cu circumflects pentru deosebirea înțelesului, d. e. dêi și dei din gen. sing. del.

2. În limba franceză *e* joacă un rol mai mare decât în ori care altă limbă, constituind o parte a gramaticii.

Cu ton curat aflăm pe *e* numai la început ca în limba latină, d. e. eclat, ear la capetul cuvintelor *e* fără semn nu se pronunță; adese nu se pronunță nici chiar la mijlocul cuvintelor. *E* cu accent ascuțit are son închis, ton înalt, d. e. liberté și se rostesc bine ca în cuvântul nostru: a tăcè etc. Asemenea ca *é* sună în terminațiunile *er*, *ez*, *ai*, d. e. animer, animez, aimai; în terminațiunile *ied*, *ier*, d. e. pied, sentier. *E* cu accentul greu sau cu son deschis și *e* cu circumflects se rostesc ca *ăh* fără ca să se audă *h*. Tot asemenea se rostesc și terminațiunile *ai* (dacă nu purced din verbe), *ais*, *aie*, *ait*, *aient*, *aix*. Un son de mijloc între *é* și *è* se află în: raison, maison etc. Precum la Francesi așa și la noi, *e* este litera cea mai grea pentru gramatică, ortografie și chiar pentru pronunțare.

3. În limba sërbească și croată *e* la început și după o vocală se rostesc ca *ie*, d. e. ткоє, єєро etc. În mijlocul cuvântului după o consonantă și la capet se rostesc ca *e* curat și nu capetă semn, d. e. мрежа etc. În limba croată, când se rostesc ca *ie* are circumflects întors în sus, d. e. děca. *E* cu accent greu, după cum am mai arătat, reprezintă sonul ж, d. e. pèrst. La Sërbi acest ж se rostesc, dar nu se scrie.

4. În limba maghiară *e* fără accent se rostesc curat, d. e. ember; cu accent ascuțit are ton înalt, d. e. emberé, éber etc.

5. În limba germană *e* nu are nici un accent; *e* după *i* nu se rostesc, d. e. Liebe, wie etc.

d) *E* în ortografia română cu cirile și diftongierea lui.

În ortografia noastră cu cirile aflăm doi *e*, unul care se pune la începutul și altul care se pune la mijlocul și capetul cuvintelor.

1. La mijlocul și capetul cuvintelor s'a scris ϵ și a avut ton curat, fiind totodată silabă scurtă, d. e. вккннтелє. Acest ϵ cu accent ascuțit s'a rostit cu ton înalt, d. e. коркємш, ссфлетємш etc. Cu accent greu, el se află numai în particule și și-a conservat sonul original ϵ , d. e. срє, прє, чє etc.

2. La începutul cuvintelor se pune ϵ , fie silabă lungă sau scurtă. Acest ϵ se rostesc ca și când ar fi precedat de un *i* moale și anume: cu semnul aspirațiunii moale, d. e. ѣртарѣ, ѣрѣ; cu semnul aspirațiunii moale și accent ascuțit, făcând silabă lungă, d. e. ѣлє, ѣмш etc. De unde urmează, că aceste doue feluri de *e* s'au folosit nu numai de dragul rostirei, ci și al ortografiei, fiind-că unul sună ca *e*, *é* și altul ca *ie*. De aci vedem, că în ortografia cu cirile accentul ascuțit s'a întrebunțat potrivit cu adevărata lui chemare, adevă spre intonare și nu ca să diftongeze, ear accentul greu conform ortografiei italiene și grecesci așa precum trebuie.

Cum s'a scris diftongul *ea* cu cirile? În cărțile slavene vechi scrise cu cirile aflăm litera ϵ , care se rostesc ca *ie* și care se numesc jatъ = iaci. Această literă și astăzi la Sërbi se rostesc ca *ie*, d. e. дѣѣтко = djejtvo. Românii însă au primit-o cu sonul *ea* și în cărțile bisericesci au întrebunțat în loc de *ea* pretutindenea ϵ . Dar fiind-că în limba noastră mai este un son asemenea lui *ea* și resp. un diftong, anume *ia*, de aceea s'a primit litera ϵ la începutul și ϵ la capetul cuvintelor. Acest ϵ se potrivește mai bine, fiind-că este format din *i* și *a*, și este compus din literile elino-romane. În ortografia noastră cu cirile, acel ϵ adese se înlocuesce prin ϵ și ϵ .

În ortografia cu cirile putem reafă principiile ortografice, dar nu și regulile stabile.

In „Cărare prescurtă etc.” aflăm: κρηετκ (pag. 36), δραροετκ (p. 45), λκμα (p. 38) in loc de λεμκ, κρκμε in loc de κρέμε, ανηεακπτα etc.

In Crestomația Dlui T. Cipariu aflăm: μααρκ, στκ, γρζκμε, κρκμε, κεδκ etc.

Imperfectele de a IV-a conj. s'au scris astfel: μῖα, ᾶδῖα, σακκῖα etc. Verbele după a III-a conj. s'au scris de regulă cu κ, d. e. φζνκ, υηδκ.

Din aceste exemple se vede, că κ este pus de regulă in locul lui ea, din greșeală și in loc de e cu accent; mai departe, că κ s'a inlocuit și prin α=ia, — greșeli cari și astăzi se fac in literatura noastră.

e) e in ortografia română cu litere și diftongirea lui.

Dnul T. Cipariu este, care a publicat multe lucruri interesante asupra gramatiștilor nostri mai vechi.

P. Maior (Archiv, pag. 338—380) pune accentul acut in: péna, mésa, épa, adecă pentru diftongul ea accentul greu in: è muiere; semnul scurtării pentru z in: mészua, fétitia și apostroful inainte de e=e, pentruca să fie α, d. e. cuvântul.

G. Șincai in edit. I (Archiv p. 589) scrie: mearge, leage, adecă a diftongit, unde e are numai ton inalt, și nu este diftong. Accentul ascuțit se pune pe e, d. e. in: a'i avé, ácestea. „E cu accentul ascuțit sau diftongul ea sună ca e fără nici un accent la Unguri (!). Cu accent ascuțit pe e, când in ultima fiind, caută a se prelungi”—cu de bună samă vrea să înțeleagă: a avé. Pe e are circumflect, dar accentul greu lipsesece.

In proiectul dat comisiunei filologice aflăm: e, é, ě, e, é; E se pune unde este ton inalt, ě este=ĩ, d. e. ea se scrie ěa; cele doue litere din urmă sunt κ scurt și lung, pentru-că z totdeauna este æ.

Comisiunea filologică in 6 ședințe a lucrat puțin (p. 545) și a decis numai asupra lui e cu accentul ascuțit, d. e. in: a vedé; ea se scrie prin e simplu. Asupra lui è nu se face amintire in proiect. Se vede, că e cu accentul ascuțit este destinat a preface pe è in diftongul ea d. e. stea, stéua, siea, siéua (p. 105) etc., dé-ca, (p. 189), éra, érași. Tot é servește pentru a se vedé unde este ton inalt, d. e. a placé, tacé, sedé etc. (pag. 171), bée, liée (p. 172). Pentru diftong. ea se susține și e fără nici un semn, d. e. mesa (p. 99), cepa cresta (p. 108), eta (p. 190), etc. E cu accent greu nu se află.

A. Pumnul („Moșiile mănăstiresci”) pune accentul ascuțit in: cé ar puté; eară dift. il scrie ea, d. e. Suceava, eatæ etc.

T. Maiorescu n'are accent ascuțit pe e, ci scrie ea, punénd accentul greu la infinitive, d. e. a vedé, a tăcé etc.

Numai prin comparări vedem greutățile ce se ivesc și mai că am putea zice: Tattae molis est, romani condere orthographiam.

Să trecem acum la regulile gramaticale.

f) e se diftongueaza in ea sau in a:

1. La subst. feminine terminate in e, când se adauge articolul a, d. e. muiere, muierea.

2. La subst. fem. terminate la Latini in ella, cădënd ll și contragëndu-se e cu a, d. e. stella, stea, Celelalte diftongiri au loc, când e cu ton inalt, adecă cu silabă lungă in rădăcina cuvântului, capéta ajutor pe a, urmând un z in silaba următoare.

3. La subst. fem. terminate in z și articulate, e din silaba precedentă se diftonguează in ea, d. e. feată ceară, peană, geană etc.; când insé pluralul nu se formează cu e, ci cu i, atunci dift. ea din sing. și resp. e din rădăcină, deoarece e este litera principală, se strămută in z=ă, d. e. preadă, prădi, țeară, țări etc.

4. La subst. fem. incepute cu e, acest e se diftonguează in ea și capéta totodată un ĩ moale, diftongëndu-se astfel in ĩea, d. e. equa=epa, ieapa, herba=erba iarba, ita=eta, ieată etc. Acest ĩ moale rămâne și in plural: iepe, ierburi.

5. Dift. ea se află și in terminatiunile eață, easă, d. e. verde, verde-ță, verdeață, dulceață, împărăteasă etc.

Să trecem acum la verbe.

6. La verbele de I cong. cu e lung in rădăcină acest é se diftonguează in ind. pres. d. e. ei, el aleargă, urmează etc.

7. La verbele de a II și a III conj. in imp. indicat.: tăceam, făceam, in sing. și plural și in toate persoanele, in vreme ce la verbele de a IV conj. aflăm triftongul ĩea, d. e. auđieam, curățieam etc. In imper. și conjunctiv e lung se diftonguează, d. e. pornească el etc. etc.

Prin urmare este o greșeală a scrie: alearge, creasce, pentrucă e este numai lung, ear nu și diftong; aici accentul ascuțit trebuie pus (cel puțin in gramatici și cărți le de lectură), scriind: alérge, crésce, călétorește. De asemenea greșit este a scrie: a tăcea, a zăcea, pentrucă aci nu este nici un fel de diftongire. Să se scrie deci: a tăcé, fiind-că provine din infinit. original tacére=tăcère și fiind-că se și rostesece astfel, ear nu: a tăcea. Intrebuințarea accentului greu pe infinit. a tăcé nu este potrivită, menișunea accentului greu fiind cu totul alta, după cum voiu aréta mai târziu.

(Va urma).

Dr. A. T. Marienescu.